

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Het spreekrecht in het Nederlands strafproces getoetst aan een emancipatoir slachtofferperspectief

Cleiren, C.P.M.

Citation

Cleiren, C. P. M. (2009). Het spreekrecht in het Nederlands strafproces getoetst aan een emancipatoir slachtofferperspectief. *Tijdschrift Voor Herstelrecht*, 9(1), 40-51. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/15905>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/15905>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Het spreekrecht in het Nederlands strafproces getoetst aan een emancipatoir slachtofferperspectief

Een bespreking naar aanleiding van de visie van J.J.M. van Dijk op slachtoffer-emancipatie in het strafproces

C.P.M. Cleiren*

Inleiding

De afgelopen twee decennia is er veel over het slachtoffer en de rol van het slachtoffer in het strafproces geschreven. Diverse aspecten, zowel op het niveau van het stelsel als op het niveau van concrete voorzieningen, zijn uitvoerig aan de orde geweest en hebben doorgewerkt op zowel de wetgeving als de praktijk. Vele auteurs geven blijk van het oordeel dat we ‘er nog niet zijn’, anderen lijken wat meer afwachtend. Binnen deze context kan het recente werk van J.J.M. van Dijk worden opgevat als een hernieuwde oproep om nog lang geen pas op de plaats te maken.

Van Dijk ontvouwt in zijn boek *Slachtoffers als zondebokken* en in zijn artikel *Slachtofferemancipatie, implicaties van het slachtoffer-etiketteringsperspectief voor de rechtspositie van gedupeerden* zijn gedachtegang dat het strafproces niet slechts de dader onderdrukt, maar ook of zelfs in de eerste plaats de gedupeerde.¹ Deze onderdrukte positie van het slachtoffer is geen autonoom gegeven, maakt deel uit van een brede, niet tot het strafproces beperkte omgang met gedupeerden en conflicten binnen de Westerse cultuur. In zijn analyse wordt de basis hiervan herleid tot de christelijke traditie. Het duiden van gedupeerden in termen van slachtoffer berust volgens zijn analyse op de associatie van het lot van gedupeerden met dat van de lijdende Christusfiguur. Deze associatie beheerst naar zijn mening in ons cultuurgebied de grondhouding jegens gedupeerden zowel binnen als buiten het strafproces. In het verlengde daarvan stelt hij dat het Westerse slachtofferbeeld om die reden ten gronde tweeslachtig is. De gedupeerden kunnen enerzijds aanspraak maken op mededogen maar worden anderzijds geacht hun belangen als procespartij op te offeren voor de lieve vrede. Hij spreekt in dit verband van een mechanisme van reactieve slachtoffer-verkettering. Het traditionele slachtofferbeeld dient daarom - door victimologisch onderzoek - te worden gedeconstrueerd en zal vervolgens noodzakelijkerwijs moeten leiden tot een herijking van de rechtspositie van slachtoffers in het strafproces.

Volgens van Dijk is het strafproces dé sociale plek voor het ventileren van de gerechtvaardigde woede van het slachtoffer jegens de dader. De wraak-absorberende functie van het strafrecht dient daarom te worden geherwaardeerd. Het strafrecht staat dan ook wat hem betreft de emancipatie van het slachtoffer tot volwaardige procespartij pas aan de vooravond van veel radicalere democratische hervormingen dan tot nu toe zijn doorgevoerd. Het boeiende betoog van van Dijk, gebaseerd op een analyse van ons Westerse slachtofferbeeld en het Islamitisch recht, resulteert in zijn voorstel om de positie van het slachtoffer in ons strafproces uit te werken op basis van een mengvorm van elementen van zowel het Christelijke als het Islamitische gedachtegoed. Als essentiële karakteristieken noemt van Dijk een eigenstandige positie van het slachtoffer met procedurele macht van waaruit op eigen kracht genoegdoening wordt gezocht voor grieven en claims.

---

* C.P.M. Cleiren is hoogleraar straf- en strafprocesrecht aan de Universiteit Leiden.

¹ J. J. M. van Dijk, *Slachtoffers als zondebokken*, Apeldoorn/Antwerpen 2008 en J.J.M. van Dijk, *Slachtofferemancipatie, Implicaties van het slachtoffer-etiketteringsperspectief voor de rechtspositie van gedupeerden*, in dit nummer van *Herstelrecht*.

Het betoog van van Dijk is uitermate boeiend, de conclusies verassend, verstrekkend en interessant. Zowel het betoog als de conclusies vormen zonder meer een grote uitdaging voor de wetenschap en voor het duiden van en denken over de positie van het slachtoffer in Nederland.

Laat ik dan ook hier voorop stellen dat ik het streven naar een betere positie voor het slachtoffer van strafbare feiten met van Dijk deel. Als het gaat om specifieke voorwaarden waaraan met het oog daarop voor het slachtoffer zou moeten worden voldaan zal de strafrechtswetenschap zich vanwege de daartoe benodigde deskundigheden bescheiden moeten opstellen. Maar zonder terughoudendheid kan in dit verband wel worden aangegeven dat een betere positie tenminste vereist dat het slachtoffer in brede zin ten minste wordt ondersteund in het heroveren en hervinden van een 'gelijkwaardige positie' zoals die bestond vóór het slachtofferschap.² Maatregelen die bijdragen aan de erkenning van het ondervonden leed en de geleden schade zullen voor het slachtoffer in ieder geval onmisbaar zijn als eerste stap om een opening te creëren voor het heroveren en hervinden van de oude positie. Van Dijk veronderstelt dat het de slachtoffers niet zozeer ontbreekt aan erkenning voor hun lijden – in het Westers slachtofferbeeld het wezenskenmerk van een slachtoffer - maar eerder aan erkenning van hun gerechtvaardigde woede jegens de dader. Erkenning van het lijden, het slachtofferschap, vormt naar mijn mening evenwel een noodzakelijke ingang en opening om te kunnen toekomen aan de erkenning van de gerechtvaardigde woede. Het strafproces kan zonder meer bijdragen aan de erkenning van het slachtofferschap, maar het is de vraag of het naar zijn aard ooit kan toekomen aan de erkenning van de gerechtvaardigde woede

In deze bijdrage wordt de uitdaging waartoe van Dijks analyse en voorstel uitnodigen opgepakt. Het victimologisch en cultuurhistorisch perspectief van van Dijk zal worden gereflecteerd vanuit het veel beperktere strafrechtelijk perspectief. De aandacht zal daarbij in het bijzonder worden gericht op het strafgeding bij de rechter en het spreekrecht van de verdachte aldaar.

De vraag die centraal wordt gesteld is of en in hoeverre het karakter van ons strafgeding in de weg staat aan de door van Dijk beoogde slachtofferemancipatie en in hoeverre de huidige regeling van het spreekrecht en de voorstellen in het lopende wetsvoorstel voor een afdeling slachtoffers in het Wetboek van Strafvordering reeds tegemoet komen aan de door van Dijk beoogde slachtofferemancipatie.³ Vervolgens zal van Dijk's voorstel voor een op een ander slachtofferbeeld georiënteerd strafproces onder de loep worden genomen.

De huidige stand van zaken rondom het slachtoffer in het strafproces

In de loop van de afgelopen twee decennia is reeds veel verbeterd in de positie van het slachtoffer. Deze verbeteringen werden steeds uitgevoerd met inachtneming van het eigen karakter van ons strafproces en zijn dan ook niet van zodanige aard dat men nu kan spreken van een geëmancipeerde positie voor het slachtoffer in de zin zoals door van Dijk bedoeld. De laatste belangrijke wijziging die werd doorgevoerd in ons Wetboek van Strafvordering was de invoering van het spreekrecht voor het slachtoffer.⁴ Ook deze regeling geeft het slachtoffer slechts een beperkte positie in die zin dat deze niet als procesdeelnemer wordt erkend. Binnen

---

² Zie over deze minimale eis ook M.S. Groenhuijsen, Het slachtoffer in het brandpunt van dynamiek en stabiliteit, in A. Hartevelde e.a. (red.), Systeem in ontwikkeling, Liber Amicorum G. Knigge, Nijmegen 2005, p. 182.

³ Deze keuze brengt mee dat slechts die aspecten betreffende de rol van het slachtoffer aan de orde komen die samenhangen met slachtoffer-emancipatie. De vele andere aspecten die met het oog op de positie van het slachtoffer aan de orde gesteld zouden kunnen worden blijven hier buiten beschouwing.

⁴ Wet van 21 juli 2004, Stb. 382, i.w.tr. op 1 januari 2005.

het lopende wetgevingsprogramma Kader herziening strafvordering heeft de minister van justitie evenwel uitdrukkelijk gekozen voor een wat krachtiger positie voor het slachtoffer. Er wordt voorzien in een zelfstandige afdeling voor het slachtoffer in het Wetboek van Strafvordering, waarin aan het slachtoffer rechten worden toegekend en aan deze een status als procesdeelnemer wordt toekomt.⁵ De minister heeft daarbij naar eigen zeggen uitdrukkelijk gekozen om het karakter van ons strafproces niet fundamenteel te veranderen, doch binnen de bestaande kaders de positie van het slachtoffer wel te verbeteren.⁶

Het karakter van ons strafproces getoetst aan een emancipatoir perspectief

Van Dijk benoemt enkele aspecten die naar zijn idee (mede)verklarend zijn voor de terughoudende reactie ten aanzien van actieve deelname van slachtoffers aan het strafgeding. Hij wijst op overwegingen rondom het risico dat gedupeerden zouden lopen bij blootstelling aan de wellicht weinig zachtzinnige woordenstrijd tijdens het strafproces en de vrees voor emotionele toestanden, verwensingen aan het adres van de dader en extreme strafeisen. Deze attitude sluit volgens van Dijk aan op het stereotype Westerse beeld van het slachtoffer als een angstige en hulpbehoevende persoon.

Het valt inderdaad niet uit te sluiten dat dergelijke overwegingen in de praktijk van de rechtspleging soms opkomen en ook meer latent een rol spelen. Vanuit het perspectief van de strafrechtswetenschap zijn er evenwel andere en meer principiële, op de structuur, functie en karakteristieken van ons stelsel van strafvordering gestoelde argumenten te noemen. Het karakter van ons huidige stelsel van strafvordering zelf leent zich namelijk niet zo goed voor de slachtofferemancipatie die van Dijk voorstaat. Een korte aanduiding van enkele relevante fundamenten die het karakter van ons huidig strafproces mede bepalen kan daarom verhelderend zijn.⁷ Beperkingen met het oog op voorstellen zoals door van Dijk geopperd zullen daarmee aan het licht kunnen komen.

Allereerst is er het publieke karakter van het strafrecht dat volledig ligt verankerd in ons stelsel van strafvordering en zijn sporen heeft nagelaten: vervolgingsmonopolie van het OM, het opportuniteitsbeginsel, waarheidsvinding als doel, rechten en bevoegdheden staan in het licht van waarheidsvinding, geen partijenproces, geen lijdelijke maar een actieve rechter en een rechter die beslist over feit, recht en persoon. Het OM vertolkt de belangen van de samenleving wegens de aantasting van de rechtsorde en de treedt in de plaats van het slachtoffer vanwege de aantasting van diens rechtsgoederen of –belangen. De rechtsbetrekkingen in het strafproces zijn dientengevolge sterk verticaal georiënteerd en deze – in zekere zin gesloten en verticale - structuur biedt niet zonder meer ingangen voor meer horizontale rechtsbetrekkingen, zoals die tussen verdachte en slachtoffer.

Ten tweede is het goed om zich te realiseren dat het strafrecht een instrument is met grote beperkingen. Het recht maakt deel uit van een kunstmatig tot stand gebrachte structuur, een ‘symbolische’ orde, als gevolg waarvan het enerzijds unieke mogelijkheden biedt, maar anderzijds ook daarmee onlosmakelijk verbonden beperkingen kent. Het biedt een forum om in een zelfde taal met elkaar over conflicten te spreken en de rechter te daarover te laten

---

⁵ Kamerstukken 30 143; het voorstel ligt op dit moment ter besluitvorming in de Eerste Kamer. Op 2 februari j.l. zond de minister een brief naar de voorzitter van de Eerste Kamer om een ontstane impasse te doorbreken.

⁶ Zie in dit verband de brieven aan de voorzitter van de Tweede kamer in het licht van het programma Kader Herziening Strafvordering De noodzaak voor verbetering vloeit voor uit de verplichting tot implementatie van het EU-Kaderbesluit van 15 maart 2001 (PbEg 22 maart 2001, L 82. , p. 7730971).

⁷ Zie voor een uitgebreide behandeling van mijn hand van deze problematiek C.P.M. Cleiren, Het opstandige slachtoffer, Genoegdoening aan slachtoffers in het strafrecht, Preadvies Nederlandse juristenvereniging 2003, Deventer, Kluwer.

beslissen. Maar omgekeerd ligt een van de belangrijke beperkingen in die taal zelf en in het gegeven dat binnen de orde van het recht de complexiteit van het dagelijks bestaan wordt gereduceerd. Die reductie is niet alleen noodzakelijk en onvermijdelijk, maar heeft ook vele beschermende functies. Hoewel de beschermende kant van de reductie in ons stelsel mede functioneert ten opzichte van het slachtoffer, zal de reductie vanuit het perspectief van het slachtoffer toch vooral worden ervaren als een tekort schieten. Zo brengt die reductie bijvoorbeeld mee dat de taal van het recht naar zijn aard niet is toegerust voor emoties. Binnen de ruimte van het recht is de verdachte een rechtssubject, een kunstmatige notie die het domein van de persoon van vlees en bloed in zekere zin afschermt. En juist omdat het bij de behoefte aan genoegdoening, wraak en uiting van woede van het slachtoffer precies (in ieder geval deels) gaat om de emoties van het slachtoffer is de taal van het recht niet toereikend. De verdachte jegens wie de emoties bestaan is in het proces bovendien slechts beperkt ‘aanraakbaar’ voor het slachtoffer, omdat de hoedanigheid van verdachte meebrengt dat deze er in de kern niet staat als mens van vlees en bloed, maar als rechtssubject. De rechtssubjectiviteit brengt in ons strafproces zelfs mee dat de verdachte niet bij de behandeling ter terechtzitting aanwezig hoeft te zijn. Communicatie – of, anders gezegd wederkerigheid - tussen verdachte en slachtoffer is in het strafproces beperkt tot het betekenisstelsel van het recht en sluit dus niet of slechts beperkt aan op het sociale betekenisstelsel waarin het ‘conflict’ tussen verdachte en slachtoffer ontstond. Dit kan vanuit het slachtoffer bezien niet alleen onbegrijpelijk maar ook heel frustrerend zijn. Waar van Dijk stelt dat het strafproces pas ten volle recht kan doen aan de gedupeerden indien hun woede en wraakbehoefte weer als psychologische realiteit wordt erkend stuit zijn wens dan ook op deze beperkingen van het recht. Zo kan een rechter als persoon die behoefte in het strafgeding mogelijk wel erkennen, maar in zijn rol en met zijn taken als rechter heeft hij geen structuur, noch woorden om die erkenning vorm te geven.

Ons strafproces is zodanig (mede) bepaald en gevormd op basis van deze fundamentele dat het zowel op het niveau van elementaire procesbeginselen, de beginselen van een eerlijk proces, als op het niveau van uitwerking van concrete rechten en verplichtingen daarmee volledig is verweven. Zo zijn bijvoorbeeld de beperkingen die liggen besloten in de hierna te bespreken regeling van het spreekrecht een ‘logisch’ vervolg op deze stand van zaken.

Bezwaren tegen een meer geëmancipeerde positie van het slachtoffer wijzen dus op veel principiële en fundamentele problemen dan de door van Dijk genoemde vrees voor emoties etc.

Wil men binnen ons huidige strafvorderlijk stelsel de door van Dijk beoogde geëmancipeerde positie van het slachtoffer volledig bewerkstellen, dan zal men stuiten op deze fundamentele van het stelsel. Die positie brengt immers mee dat het perspectief en de belangen van het slachtoffer als het dominante perspectief zouden hebben te gelden. Nu in ons stelsel de belangen van maatschappij en een eerlijk proces dominant verweven zijn, zal men onvermijdelijk en noodzakelijkerwijs tekort schieten bij een poging tot volledige realisering.⁸ Het door van Dijk beoogde geëmancipeerde slachtoffer behoeft dus een op fundamenteel andere afwegingen gebaseerd stelsel.

---

⁸ Zie voor vergelijkbare redeneringen en/of conclusies R.S.B.,Kool, Op zoek naar de grens, een verkenning van de positie van het slachtoffer in het strafproces, en A. Beijer, Hoe poreus zijn de muren van het strafvorderlijk systeem, in: C.H. Brants, P.A.M. Mevis en E. Prakken (red.) Legitieme strafvordering, Rechten van de mens als inspiratie in de 21^e eeuw, Antwerpen/Groningen 2001, p. 157-172; H.M. Verrijn Stuart, Via onschuld naar macht, Slachtoffers in het strafproces Justitiële verkenningen 1994: Y.Buruma, Victimalisering van het strafrecht, in M. Moerings (red.) en A.C. 't Hart, Straf, recht en waarden, in Hoe punitief is Nederland? Arnhem 1994 en De aandacht van de strafrechter, oratie, Arnhem 1996. In het project Sv 2001 is deze fundamentele vraag op diverse plaatsen aan de orde, Zie M.S. Groenhuijsen en G. Knigge (red.), Rapporten Onderzoeksproject Strafvoeding 2001, Deventer 2001-2004.

De geldende regeling van spreekrecht getoetst aan een emancipatoir perspectief

Sinds 1 januari 2005 is de wet in werking die in artikel 302 van het Wetboek van Strafvordering het spreekrecht voor het slachtoffer regelt. De omschrijving is summier. Het spreekrecht wordt toegekend, maar is tegelijkertijd beperkt tot de gevolgen die het ten laste gelegde feit bij het slachtoffer teweeg heeft gebracht (lid 1). Het bereik van het recht is beperkt tot strafbare feiten waarop een gevangenisstraf van acht jaar of meer is gesteld en enkele expliciet genoemde misdrijven (lid 2).

De regeling van het spreekrecht wordt in de MvT gemotiveerd op basis van vier functies. Allereerst wordt genoemd therapeutische functie, het begin van herstel van de emotionele schade. Vervolgens de informatieve functie, die erop is gericht en ertoe wordt beperkt de rechter direct te laten zien en horen hoe het met het slachtoffer gaat. Als derde functie wordt de speciale preventie genoemd. Door het spreekrecht komen de gevolgen van het misdrijf voor de verdachte in beeld, hetgeen er wellicht – zo vermeldt de MvT – aan bijdraagt dat de verdachte gaat beseffen wat hij heeft gedaan hetgeen kan helpen bij het voorkomen van recidive. Als laatste functie wordt genoemd een mogelijk algemeen preventieve werking, via de weg van vergroting van de zichtbaarheid van het slachtoffer. Het genoemde therapeutische doel sluit – hoewel volledig – het best aan op de door van Dijk beoogde emancipatie van het slachtoffer.

De beperkingen die aan de regeling van het spreekrecht werden meegegeven sluiten in ieder geval ten dele aan op de gestelde doelen. Zo is het spreekrecht beperkt tot het slachtoffer zelf en bij overlijden tot één nabestaande. Er is geen vertegenwoordiging mogelijk, hetgeen goed aansluit op het sterk op de persoon van het slachtoffer toegespitste doel.

Maar, er zijn ook aspecten aanwijsbaar die niet aansluiten op het therapeutische doel of anderszins haaks staan op de slachtoffer-emancipatie zoals door van Dijk wordt beoogd. In de MvT is aangegeven dat de spreekgerechtigde zich moet onthouden van opmerkingen betreffende de bewijsbaarheid van het ten laste gelegde, de strafbaarheid van de verdachte en de straftoemeting.⁹ Deze beperkende norm sluit aan op het karakter van ons strafproces en de beoogde beperkte functie van de verklaring voor de beslissingen van de rechter.¹⁰ Hierbij kan de vraag worden gesteld of deze beperking wel voldoende recht doet aan het therapeutisch doel van het spreekrecht en de door van Dijk beoogde emancipatie. Hij stelt dat naar zijn mening het slachtoffer zich moet kunnen uitspreken over de strafzaak zelf. De beperking tot de gevolgen lijkt hem om verschillende redenen onjuist.¹¹ Het slachtoffer moet volgens hem “vrijuit kunnen spreken over de verwijtbaarheid van de dader en zijn eigen verontwaardiging daarover. Indien het slachtoffer wordt toegestaan te spreken over de gevolgen inclusief de verwijtbaarheid van de dader, ligt het voor de hand dat hij of zij zich desgewenst tevens mag uitlaten over de op te leggen straf. De door de rechter op te leggen straf heeft immers in mijn visie mede ten doel om aan de gedupeerde genoegdoening te verschaffen voor het hem of haar aangedane onrecht.” De wens van van Dijk om te spreken over verwijtbaarheid lijkt ingegeven door onvoldoende bekendheid met de juridische betekenis die aan dat begrip in het

⁹ TK 2001/2002 27 632, nr. 5 p. 8 en 12. In de praktijk lijkt het van de individuele rechter af te hangen hoe hij met deze handreiking uit de MvT omgaat.

¹⁰ TK 2001/2002, 27 632, nr. 5, p. 8 en 12.

¹¹ Van Dijk lijkt in de uitwerking van deze positie te veronderstellen dat de unieke informatie die het slachtoffer heeft over de toedracht via het spreekrecht tot de rechter moet komen. Dit is niet het geval, want als het gaat om het verwerven van informatie betreffende de toedracht, zal het slachtoffer in de hoedanigheid van getuige worden gehoord.

strafproces toekomt. Voor het rechterlijk oordeel over de verwijtbaarheid en de op te leggen straf is meer, maar vooral ook andere kennis en informatie betreffende het feit, de verdachte en de omstandigheden nodig dan waarover het slachtoffer kan beschikken. Ingeval men het slachtoffer in ons huidig stelsel het recht zou geven daarover te spreken zou daarmee naar het slachtoffer dan ook ten onrechte de suggestie worden gewekt dat zijn inbreng van invloed kan en zal zijn op de beslissing. Vanuit therapeutisch oogpunt beschouwd valt er dus wel wat in te brengen tegen de wens van van Dijk.

Vervolgens stelt van Dijk dat “Gevreesd moet worden dat het verbod te spreken over woedegevoelens over wat de dader hen heeft aangedaan en de daarop gebaseerde strafbehoefte, therapeutisch bezien zelfs averechtse dwz schadelijke effecten zou kunnen hebben.” De vooronderstelling die aan deze zinsnede ten grondslag ligt, namelijk een verbod om te spreken over woedegevoelens en strafbehoefte, wordt niet gewettigd door de MvT, noch door de rechtspraak.

Los van de besproken beperkende voorwaarden kan de regeling van het spreekrecht tegen het licht worden gehouden met het oog op de aansluiting op het besproken karakter van ons strafproces. Vanuit dat perspectief vallen andere kritische punten op te merken.

Zo is het bijvoorbeeld goed om op te merken dat het slachtoffer met het huidige spreekrecht afhankelijk is en blijft van de rechter en de wijze waarop deze het slachtoffer benadert. Het karakter van ons huidig stelsel van het onderzoek ter terechtzitting brengt namelijk mee dat alle procesdeelnemers spreken tot de rechter en ook via de rechter met de andere procesdeelnemers. Aan deze stijl van gedingvoering, die samenhangt met het doel van waarheidsvinding, de actieve rol van de rechter en de afwezigheid van een partijen-proces, is bij de totstandkoming van het spreekrecht geen afbreuk gedaan. Daarom kan de vraag worden gesteld of de structuur van het geding voldoende ruimte biedt voor het bereiken van het therapeutisch doel van het spreekrecht en de door van Dijk beoogde emancipatie. Daarvoor lijkt immers een rechtstreekse – niet door de rechter bemiddelde - reactie van slachtoffer naar verdachte essentieel. Een tweede kritisch punt hangt eveneens samen met de eigen rol van de rechter in ons strafproces. Ook de rol van de rechter bij het nemen van zijn beslissingen inzake bewijs, strafbaarheid en straftoemeting is met de invoering van de wet op het spreekrecht niet veranderd voor de gevallen waarin het spreekrecht wordt uitgeoefend. Die stand van zaken brengt gezien het karakter van ons strafrecht met zich mee dat de rechter zelf uitermate alert dient te zijn op de latente gevolgen van de verklaringen van het slachtoffer voor het onschuldbeginsel en op de niet-beoogde doorwerking van de verklaring op zijn beantwoording van de vraag naar de bewijsbaarheid van het feit en de strafbaarheid van de verdachte.¹² Aan de noodzaak van deze aandacht van de strafrechter is nog weinig aandacht besteed. Bezien vanuit de belangen van een geëmancipeerde positie van het slachtoffer rijst de vraag of diens verklaring voldoende tot zijn recht kan komen als de rechter voortdurend alert moet zijn op de onbedoelde gevolgen daarvan en het slachtoffer steeds aan de beperkingen moet houden.

Aan van Dijk kan wat betreft het spreekrecht zonder meer worden toegegeven dat het, zoals ingevoerd, niet voldoende en adequaat tegemoet komt aan de gestelde doelen en onvoldoende aan de belangen en behoeften van het slachtoffer. Op onderdelen had mijns inziens meer kunnen worden bereikt. Als voorbeeld kan dienen het feit dat in geval de verdachte niet aanwezig is, de zaak ongehinderd voortgang kan vinden. In zo'n geval staan zowel het realiseren van het therapeutisch doel als van de preventieve doeleinden behoorlijk ter discussie. Het emancipatoir effect van een verklaring in die omstandigheden lijkt in ieder

---

12 TK 2001/2002, 27 632, nr. 5, p. 8 en 12.

geval ver te zoeken. Zonder afbreuk te doen aan het karakter van ons huidig strafvorderlijk stelsel had de wetgever – in het licht van het door hemzelf gestelde therapeutisch doel – wel meer kunnen bewerkstelligen. Via de wettekst, ofwel door middel van een overweging in de MvT had de wetgever zonder meer kunnen bevorderen dat de rechter in zo'n geval de zaak in beginsel aanhoudt met bevel tot medebrenging van de verdachte op de volgende terechtzitting.

Het wetsvoorstel voor een zelfstandige afdeling rechten van het slachtoffer getoetst aan het emancipatoir perspectief

Het lopende wetsvoorstel 30143 bevat de regeling van een nieuwe titel, titel IIIA van het Wetboek van Strafvordering. De opgenomen voorstellen zijn in belangrijke mate ingegeven door de verplichtingen die voortvloeien uit het EU-kaderbesluit van 15 maart 2001.¹³

Ondanks het feit dat de wetgever ter naleving van het kaderbesluit genoodzaakt was de regeling van het spreekrecht te heroverwegen, heeft de wetgever deze kans niet aangegrepen om de kritiek die sinds 2005 op de thans geldende regeling van het spreekrecht werd geuit maximaal te verwerken. Desalniettemin zijn de wél voorgestelde veranderingen niet onbelangrijk.¹⁴

Het bredere belang van de regeling ligt erin dat met het creëren van een zelfstandige afdeling, waarin onder meer rechten aan het slachtoffer worden toegekend, het slachtoffer voor het eerst als een procesdeelnemer kan worden beschouwd. Deze rechten kwamen reeds aan het slachtoffer toe op basis van beleidsrichtlijnen voor politie en OM, maar worden nu in de wet opgenomen. De kern van de regeling van het spreekrecht komt te liggen in het voorgestelde art. 51a, dat het huidige art. 302 zal gaan vervangen.

Het voorstel bevat allereerst een definitie van het slachtoffer, die meebrengt dat diegene die vermogensschade of ander nadeel heeft ondervonden daaronder wordt begrepen.

Rechtsbijstand en recht op een tolk wordt geregeld (art. 51c lid 2 en 3). Daarnaast wordt de mogelijkheid gecreëerd dat het slachtoffer zich kan laten vertegenwoordigen (art. 51c lid 2). Bij algemene maatregel van bestuur kunnen nadere regels worden gesteld betreffende bemiddeling tussen verdachte en slachtoffer (art. 51h).¹⁵

Nieuw is bovendien dat met het slachtoffer wordt gelijkgesteld de rechtspersoon (art. 51a).

Bezien we de nieuwe regeling in het licht van het emancipatoir perspectief van van Dijk dan kunnen diverse kritische opmerkingen worden gemaakt. Allereerst blijft de beperking van het spreekrecht beperkt tot de gevallen die de wet noemt, te weten feiten waarop een gevangenisstraf van acht jaar of meer is gesteld en in geval van enkele specifiek genoemde misdrijven. Vanuit het emancipatoir slachtofferperspectief lijkt dit nauwelijks te verdedigen omdat het leed en de woede in zichzelf immers niet zijn gerelateerd aan de door de wetgever gemaakte keuzen of maximum straffen. Ook wordt de beperking van het spreekrecht tot de gevolgen die het telastegelegde feit bij het slachtoffer heeft teweeggebracht gehandhaafd. De hierboven genoemde mogelijkheid van het bevel tot medebrenging in geval van afwezigheid van de verdachte is niet overwogen.

In het wetsvoorstel worden veranderingen voorgesteld die worden gemotiveerd met het oog op verbetering van de positie van het slachtoffer. Vanuit het perspectief van slachtoffer-emancipatie zoals door van Dijk beoogd kunnen bij enkele van die voorstellen desondanks

---

¹³ EU-Kaderbesluit inzake de status van het slachtoffer in de strafprocedure, a.w.

¹⁴ Ik beperk me hier tot die veranderingen die in het licht van deze bijdrage het meest relevant zijn.

¹⁵ Met deze toevoeging tracht de wetgever tegemoet te komen aan de eis van regeling van bemiddeling/mediation volgens het EU-kaderbesluit.

kritische vragen worden gesteld. Een eerste punt dat de aandacht trekt is het feit dat in het nieuwe art. 51c lid 2 voor het slachtoffer de mogelijkheid wordt gecreëerd om zich te laten vertegenwoordigen door een advocaat of een gemachtigde. Deze mogelijkheid is apert in strijd met de bedoeling van de thans geldende regeling van het spreekrecht. In de MvT op die regeling werd uitdrukkelijk overwogen “indien het slachtoffer fysiek niet in staat is van het spreekrecht gebruik te maken kan hij niet een vertegenwoordiger aanwijzen.”¹⁶ De onderliggende gedachte was dat het bij het spreekrecht moet gaan om de zeer persoonlijk getinte ervaringen van het slachtoffer zelf, een gedachte die aansluit bij de therapeutische functie van het spreekrecht. Bezien vanuit het emancipatoir slachtofferperspectief gaat dat essentiële aspect met de nieuwe regeling verloren. Een ander opvallend punt is dat in het wetsvoorstel de rechtspersoon met het slachtoffer wordt gelijkgesteld, zodat ook deze in beginsel gebruik zou moeten kunnen maken van het spreekrecht. Hoewel in de MvT weliswaar wordt vermeld dat het gebruik van dat recht door de rechtspersoon moeilijk voorstelbaar is, wordt het persoonlijk en emancipatoire karakter van het spreekrecht ondergraven door het bieden van deze gelegenheid.

Er vallen nog meer punten op te merken van het slachtoffer-emancipatieperspectief. In het voorgestelde (nieuwe) art. 302 lid 1 wordt de neergelegd dat de rechter, de officier van justitie en de verdachte het slachtoffer kunnen ondervragen. Zoals gezegd brengt het karakter van ons huidig stelsel van het onderzoek ter terechtzitting mee dat alle procesdeelnemers spreken tot de rechter en ook via de rechter met de andere procesdeelnemers. Deze stand van zaken blijft gehandhaafd en wordt zelfs met zoveel woorden in het nieuwe art. 302 lid 1 opgenomen. Niet valt uit te sluiten dat het slachtoffer een dergelijke ondervraging emotioneel als uiterst onheus en onplezierig kan ervaren, een ervaring die bijdraagt aan secundaire victimisatie. Maar, bezien vanuit een slachtoffer-emancipatieperspectief kan het slachtoffer juist gebaat zijn met een ondervraging. Hij zal zijn deelname aan het proces mogelijk meer ervaren als een deelname die er toe doet en zijn eigen positie meer als die van een serieuze gesprekspartner- en ‘partij’. Hij zal zijn positie met nog meer verve kunnen uiteenzetten en wellicht bieden de vragen zelfs gelegenheid om meer ‘invloed’ uit te oefenen op de aspecten waarover hij - vanwege de beperking tot de gevolgen – geacht wordt niet te spreken¹⁷

Het voorstel van van Dijk voor een nieuw strafprocesrecht

---

¹⁶ TK 2001/2002, 27 632, nr. 5, p. 9.

¹⁷ Het hierboven genoemde belang van alertheid van de rechter op de latente gevolgen van de verklaringen van het slachtoffer wordt daarmee versterkt.

Van Dijk besluit zijn betoog met een voorstel om het strafrecht radicaal te hervormen. Het geëmancipeerde slachtoffer behoeft volgens hem een strafproces dat hem als volwaardige procespartij een positie biedt om op eigen kracht genoegdoening te proberen te krijgen voor grieven en claims. “Door de gedupeerde “voice” te geven binnen het strafproces kunnen de sacrificiele trekken ervan wellicht zowel het slachtoffer zelf als voor de dader worden verzwakt.” Dat strafproces moet er dan volgens hem wel anders uitzien dan het huidige: “Voor de toekomst zie ik als wenkend perspectief een wederzijdse kruisbestuiving tussen Christelijk en Islamitisch strafprocesrecht wat betreft de positie van de gedupeerde partij.” De keuze voor verwerking van elementen uit het Islamitisch recht baseert hij op het gegeven dat in die cultuur sprake is van een slachtofferbeeld dat veel beter aansluit op het perspectief van slachtoffer-emanipatie dan het Westerse slachtofferbeeld.

Het toekomstperspectief dat van Dijk voor ogen heeft kan en moet ons zeker inspireren om ook buiten onze westerse cultuur te kijken om de legitimiteit van ons nationale strafproces te kunnen blijven garanderen. Toch lijkt het me passend om hier – eveneens vanuit een cultuurgeoriënteerd perspectief - voorzichtig enige kritische kanttekeningen te maken bij deze toekomstplannen.

Het recht maakt in al zijn modaliteiten deel uit van een brede cultuur. Binnen die brede cultuur is het vanuit cultuurhistorisch, sociologisch en antropologisch gezichtspunt meer aannemelijk om aan te nemen dat het recht de cultuur volgt, dan dat de cultuur het recht volgt. Zo bezien is het ook niet meer dan vanzelfsprekend dat de positie van het slachtoffer in het Nederlands strafproces aansluit op het Westers slachtofferbeeld. Juist waar het gaat om delicate verhoudingen tussen burgers onderling, zoals tussen dader en slachtoffer in het geval van strafbare feiten, als waar het gaat om de verhoudingen tussen overheid en burger (OM, verdachte en slachtoffer) wordt in het recht nauw aangesloten op sterk in de samenleving verankerde ordeningsconcepten en mensenbeelden. Historisch gezien sluit ons Westers slachtofferbeeld dan ook niet alleen aan op de door van Dijk uitgewerkte christelijke leer, maar ook op andere voor onze cultuur dominante tradities. Zo kan worden gewezen op het feit dat noch in de Griekse, noch in de Romeinse en Germaanse rechtstraditie afhandeling van strafbare feiten louter werd geïnspireerd door wensen van het slachtoffer. De belangen van de gemeenschap wogen altijd zwaar.

Natuurlijk en onvermijdelijk zal onze cultuur in brede zin in de komende decennia grote invloeden ondergaan van niet-westerse culturen. Dat betekent evenwel nog niet dat we zonder meer en zonder problemen elementen van andere culturen in onze cultuur kunnen implementeren, laat staan in onze rechtscultuur en strafrechtscultuur. Van Dijk lijkt zelfs nog verder te gaan. Hij lijkt het strafrecht te beschouwen als een middel dat kan bijdragen aan de door hem beoogde bredere culturele verandering in het slachtofferbeeld. Daarmee wordt het strafrecht in deze fase wel een erg grote rol en wellicht ook wel een sterk symbolische rol toegedacht. Alert geworden door de voorafgaande kritische evaluatie van de emancipatoire effecten van de slachtoffer-wetgeving in het strafproces kan men zich afvragen of het forum, het decorum en de potentie van ons strafrecht voldoende rek hebben om – zoals van Dijk stelt – “de geëigende plaats te bieden om gedupeerden op een effectieve, rituele wijze genoegdoening/erkenning te geven.”¹⁸ Overigens moet worden aangegeven dat van Dijk er gelukkig niet van uit gaat dat slachtofferemanipatie alleen via de weg van het strafproces moet worden verwezenlijkt.¹⁹

---

¹⁸ Met de terminologie forum, decorum en potentie sluit ik aan op de eerder door mij gegeven analyse van de structuur, de rituelen en de beschermende, conflict oplossende en bindende vermogens van ons strafproces. Zie C.P.M. Cleiren, Geding buiten geding, Een confrontatie van het geding voor de strafrechter met strafrechtelijke ADR-vormen en mediation, oratie, Gouda Quint 2001.

¹⁹ Het is daarom ook van groot belang onze mogelijkheden voor herstelrecht toetsen aan en eventueel bij te stellen naar aanleiding van van Dijk's voorstellen. Zie in dit verband de bijdrage van J. Blad in dit nummer van

Tot slot

De strafrechtwetenschap kan niet heen om het door van Dijk uitgewerkte gedachtegoed. Het bevat nieuwe perspectieven en aandachtspunten voor de op dit moment enigszins ‘kabbelende’ discussie over een nieuwe positie van het slachtoffer in het Wetboek van Strafvordering en in het strafvorderlijk beleid.

Desalniettemin moet worden gezegd dat de bovenstaande beschouwing over het karakter van ons strafproces en de huidige en toekomstige regeling van het spreekrecht bevestigt dat een geëmancipeerd slachtoffer-denken en een geëmancipeerd slachtoffer bepaald niet naadloos aansluiten op onze cultuur, noch op ons strafproces. Zonder op de rem te willen staan waar het gaat om verbetering van de positie van slachtoffers moet worden gezegd dat het karakter van ons strafproces met zich meebrengt dat het onvermijdelijk en noodzakelijkerwijs tekort schiet bij een poging tot volledige realisering van van Dijks ideeën.²⁰ Het perspectief van het slachtoffer kan nimmer – zoals in de victimologie – het enige perspectief zijn waarop het stelsel van strafvordering zal worden gebaseerd. Belangen van de gemeenschap en van een eerlijk proces in het strafproces zijn in onze cultuur en rechtscultuur immers niet weg te denken.

Bezien we de huidige regeling van het spreekrecht en het spreekrecht in het lopende wetsvoorstel en de onderliggende overwegingen, dan blijkt dat van Dijks slachtofferbeeld inderdaad niet of maar heel beperkt deel uitmaakt van ons nationale denken over het slachtoffer.

Alle goedbedoelde pogingen tot verbeteringen van diens positie ten spijt kunnen we op grond van de voorafgaande beschouwingen constateren dat diverse gerealiseerde en nog te realiseren aanpassingen van ons strafproces haaks staan op van Dijks ideaal van een geëmancipeerd slachtoffer. De vraag rijst dan ook of we zullen toekomen aan de door hem voorspelde (of beoogde?) veel radicalere democratische hervormingen van ons strafrecht dan tot nu toe zijn doorgevoerd. Zijn conclusie dat de emancipatie van het slachtoffer tot volwaardige procespartij nog maar net is begonnen geeft wel blijk van optimisme, maar heeft voorlopig nog niet de toekomst.

Herstelrecht.

²⁰ Zie voor vergelijkbare redeneringen en/of conclusies R.S.B., Kool, Op zoek naar de grens, een verkenning van de positie van het slachtoffer in het strafproces, en A. Beijer, Hoe poreus zijn de muren van het strafvorderlijk systeem, in: C.H. Brants, P.A.M. Mevis en E. Prakken (red.) Legitieme strafvordering, Rechten van de mens als inspiratie in de 21^e eeuw, Antwerpen/Groningen 2001, p. 157-172; H.M. Verrijn Stuart, via onschuld naar macht, Slachtoffers in het strafproces Justitiële verkenningen 1994: Y. Buruma, Victimalisering van het strafrecht, in M. Moerings (red.) en A.C. 't Hart, Straf, recht en waarden, in Hoe punitief is Nederland? Arnhem 1994 en De aandacht van de strafrechter, oratie, Arnhem 1996. In het project Sv 2001 is deze fundamentele vraag op diverse plaatsen aan de orde, Zie M.S. Groenhuisen en G. Knigge (red.), Rapporten Onderzoeksproject Strafvordering 2001, Deventer 2001-2004.

